

P r i n o s i

POVRAT OTUĐENOGA BJELOKOSNOG PLENARIJA IZ SAD-A U RIZNICU ZAGREBAČKE KATEDRALE 1929./1930. GODINE*

Hrvoje Čapo

UDK: 73.023.1-035.56:726.6(497.5Zagreb) 343.71 "1929/1930"
Hrvatski institut za povijest, Zagreb   Izvorni znanstveni rad
hrvoje.capo@gmail.com   Primljeno 09/2016.

Sažetak

U ljeto godine 1929. bilo je otkriveno da je izvorni bjelokosni plenarij koji se čuva u Riznici zagrebačke katedrale ukraden, a na njegovo mjesto postavljena krivotvorina. Otudjenje se dogodilo najvjerojatnije između 1925. i 1927. godine. Nestali bjelokosni plenarij uskoro je bio otkriven u Muzeju umjetnosti u Clevelandu u Ohiju. Autor se u radu bavi povratom otuđenoga bjelokosnog plenarija iz SAD-a u Riznicu zagrebačke katedrale, koji se odvijao tijekom listopada 1929. i svibnja 1930. godine. Istraživanje je, osim na literaturi, najvećim dijelom utemeljeno na arhivskom gradivu američkoga Državnog tajništva (State Department) kao i novinskim izjušćima zagrebačkih listova Obzora, Novosti, Hrvatske straže, splitskoga Novog doba, ljubljanskoga Slovenca, beogradske Politike i Glasila kranjsko-slovenskog katoličkog saveza (Glasilo kranjsko slovenske katoliške jednote) iz Clevelanda.

Ključne riječi: Bjelokosni plenarij, Riznica zagrebačke katedrale, Kraljevina Jugoslavija, Sjedinjene Američke Države, 1929./1930.

* Ovaj rad nastao je u sklopu projekta HRZZ-a-3481, *Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u ujetima monizma i pluralizma.*

UVOD

Bjelokosni plenarij najstariji je predmet u Riznici zagrebačke katedrale. Datira se u 11. stoljeće, dakle u vrijeme ustanovljenja Zagrebačke biskupije. Dolazak tog predmeta u Zagreb dovede se tako u vezu s dolaskom prvoga zagrebačkog biskupa Duha (1094.-1095.) i s kraljem Ladislavom, utemeljiteljem biskupije kao mogućim darovateljem.¹ Predmet je to koji se sastoji od četiri pločice podijeljene na ukupno osam polja, na kojima su prikazani motivi kristološkog ciklusa. Predmet je u najstariji imovnik zagrebačke katedrale iz godine 1394. bio upisan kao relikvija, a ne knjiga, što bi se po danas uobičajenom nazivu (plenarij) dalo zaključiti.² To se može objasniti dvostrukom ulogom predmeta, kao plenarija-stauroteke, posebice zato što ga se u opisu imovnika iz 1394. dovodi neposredno u vezu s relikvijom Svetog Križa koja se veličinom uklapa u okvir u središtu plenarija na kojem se danas nalazi komad od staklene paste.³

Krajem ljeta godine 1929. otkriveno je da je bjelokosni plenarij ukraden i zamijenjen krivotvorinom. Ta je vijest unijela izniman nemir među stanovništvo Zagreba. Priča o nestanku zagrebačkog plenarija gotovo mjesec dana nije nestajala iz novinskih stupaca, a njezini su razmjeri postupno prerasli u novinsku senzaciju koja je uključivala elemente lažnog identiteta otuđitelja, njegovog prijetvornog ponašanja i bijega iz Zagreba u Pariz i potom u Brazil.⁴ Egzotične avanture tajnovitog otuđitelja umjetnina Mirka Maratovića, odnos-

---

¹ Dino Milinović, Tko je darovatelj bjelokosnog plenarija iz Riznice zagrebačke katedrale, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti* 50 (2007), 229-236.

² Danas je u literaturi prihvaćen naziv bjelokosni plenarij, kojim ću se i koristiti u ovome radu. U starijoj literaturi plenarij se nazivao diptihom ili čak triptihom. Ti su nazivi redovito bili korišteni i u vrijeme otkrića njegova nestanka (1929./1930.).

³ Dino Milinović, 'Bjelokosni plenarij' - prilog poznavanju najstarije povijesti Riznice Zagrebačke katedrale, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005), 29-42, ovdje 35, 38.

⁴ Preoblikovanje vijesti o krađi bjelokosnog plenarija u senzaciju o Mirku Maratoviću postalo je primjetno već nakon nekoliko dana. Tako je beogradska *Politika* 14. rujna pisala: "O životu grofa Pjelika-Inna u Parizu pričaju Splitski studenti koji su tamo studirali čitava čudesa", "Da li je Maratović ukrao i dve Ticijanove slike?", *Politika*, 14. rujna 1929., str. 3. Usp. i: "Hapšenje Pielik-Ina. U Parizu je uhapšen Mirko Maratović, odnosno grof Pielik-In", *Politika*, 19. rujna 1929., str. 4, "Poternica za Maratovićem Pielik-Inom", *Politika*, 22. rujna 1929., str. 8, "Graf Pielik-In utekao je iz Pariza", *Politika*, 23. rujna 1929., str. 3, "Pielik Inn - dalmatinski Casanova (...) Od čobana do grofa - pustolovan život trgovca galanterijom, slikama, starinama, imenima, ženama i titulama", *Novo doba*, 13. rujna 1929., 3.

no grofa Pyelik-Inna, kako se predstavljao, vrlo su brzo naglasak novinskih tekstova s teme nestanka bjelokosnog plenarija skrenule na istraživanje podrijetla otuđitelja i anegdota iz njegova života.

Bjelokosni plenarij dobro je poznat u literaturi, posebice onoj iz područja povijesti umjetnosti. Značajkama i podrijetlom ovog predmeta najviše se bavio povjesničar umjetnosti Dino Milinović.⁵ Dakako, njegov znanstveni interes stavljao je naglasak na vrednovanje i povijesnu kontekstualizaciju bjelokosnog plenarija kao umjetničkog djela, te tako u znanstvenoj analizi krađa plenarija i nije zauzela značajno mjesto; događaj je međutim ipak spomenut kao afera zbog koje je zagrebački plenarij i postao "poznatiji široj stručnoj javnosti".⁶ Međutim, krađa zagrebačkog plenarija do danas je ostala izvan znanstvenog zanimanja, a najpotpuniji prikaz cijeloga događaja donijela je Vesna Kusin u svojoj biografiji o Anti Topiću Mimari objavljenoj 1987. godine.⁷ Prikaz krađe u ovoj monografiji

⁵ Dino Milinović, Tko je darovatelj bjelokosnog plenarija iz Riznice zagrebačke katedrale, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti* 50 (2007), 229-236; Isti, 'Bjelokosni plenarij' - prilog poznavanju najstarije povijesti Riznice zagrebačke katedrale, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005), 29-42; Isti, *Bjelokosni plenarij iz Riznice zagrebačke katedrale u kontekstu otonske renesanse*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005., 2.

⁶ Dino Milinović, *Bjelokosni plenarij iz Riznice zagrebačke katedrale u kontekstu otonske renesanse*, 2.

⁷ Vesna Kusin, *Mimara*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1987. Autorica je veliku pozornost posvetila razrješavanju pitanja jesu li optuženi za krađu plenarija Mirko Maratović i Ante Topić Mimara zapravo ista osoba. Ta je povezanost bila aktualizirana od 1967. godine, kada je Ante Topić Mimara gradu Zagrebu poklonio svoju zbirku umjetnina. Priča koja se tada pojavila oko njegove osobe dovela je tako identitet Mimare u izravnu vezu s navedenim Mirkom Maratovićem. Akronim Mimara (Mirko MARAtović) toj je hipotezi tako postao najveća potkrjepa. Kusin je utvrdila da se identiteti Mirka Maratovića i Ante Topića nikako ne mogu nedvojbeno poistovjetiti (od 1927. do 1929. Mirko Maratović bio je prijavljen u Parizu kao Mirko Pyelik-Inna, dok je Ante Topić od iste godine do 1953. bio prijavljen u Berlinu pod svojim imenom. Vesna Kusin, *Mimara*, 41-42. Ipak, ova se priča i danas redovito pojavljuje kao anegdotalna epizoda u novinarsko-publicističkim tekstovima. Beogradski *Nin* tako je 2001. objavio tekst Anice Tucakov: "(...) Druga verzija kaže da je Ante Topić Mimara, zapravo, Mirko Maratović, rođen 16. marta 1897. u Splitu. Tokom 1920-ih radio je pod imenom izvesnog grofa, kada je organizovao krađu jedinstvenog diptiha od slonovače iz Zagrebačke katedrale.", "Pogrešno vraćeno", *Nin*, br. 2645, 6. rujna 2001. Ivan Mirnik 2004. posredno je povezao Antu Topića Mimaruru s krađom bjelokosnog plenarija: "Godine 1927. riznicu Zagrebačke katedrale opljačkao je grof Mirko Pyelik-Inna, u biti sitni varalica Mirko Maratović, a od svih nestalih predmeta jedino je glasoviti bjelokosni diptih, odnosno plenarij, vraćen iz Sjedinjenih Američkih Država 1931. godine. Mnogo godina poslije dotični 'grof' želio se odužiti svome narodu na neki način, ali velika šteta i ljaga ostale su". Ivan Mirnik, Luc Orešković. Les Frangipani. Un exemple de la réputation des lignages au XVIIe siècle en Europe. *Cahiers Croates. Hors-serie* 1, 2003. Izdanje:

autorica je utemeljila na brojnim suvremenim novinskim izvješćima koja su se u najvećoj mjeri poklapala i s policijskim saznanjima o slučaju.

Prema jednom takvom policijskom dopisu poslanome američkom konzulatu u Zagrebu u studenome 1929. godine vidljivo je da su predstavnici prvostolne crkve 3. rujna 1929. prijavili zagrebačkoj policiji krađu bjelokosnog plenarija iz svoje Riznice.⁸ Prijavu je ravnatelju kriminalističkog odsjeka Bogdanoviću podnio svećenik Krešimir Pečnjak, sakristan katedrale.⁹ Istraga koja je, prema Bogdanovićevu obećanju Pečnjaku, ubrzo i uslijedila uključila je i ispitivanje svih svećenika zagrebačke katedrale, pri čemu se ipak nije moglo ustanoviti ništa što bi moglo pomoći u rasvjetljavanju krađe.¹⁰ Jedino što je bilo sigurno jest da je originalni zagrebački bjelokosni plenarij posljednji put bio izložen godine 1925. na Kulturno-historijskoj izložbi grada Zagreba u prigodi obilježavanja tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva.¹¹ Plenarij je tada bio pod stalnim nadzorom i do trojice zaštitara, a u Riznicu katedrale osobno ga je bio vratio

---

Almae matris croaticae alumni (A.M.C.A.). Odgovoran za publikaciju: Vlatko Marić. Mali oktav, str. 151, 33 sl., 1 genealoška shema, 7 shematskih prikaza međusobnih odnosa, tablice s opisima grbova na 7 str. ISSN nedostaje. *Povijesni prilozi* 27 (2004), 167-179. U dokumentarnom filmu "Riznica" iz 2015. godine redateljice Ljiljane Bunjevac Filipović rizničarka Riznice Zagrebačke katedrale, sestra Lina Plukavec, također je identitet Mirka Maratovića povezala s Antom Topićem Mimarom: "(...) Pretpostavlja se i misli da je to bio Mimara koji je zbog toga i promijenio ime. On se zvao Mirko Maratović, a kako je bilo to sve onda razglášeno tadašnja milicija ga je tražila, on je promijenio ime u Ante Topić Mimara (...)", Ljiljana Bunjevac Filipović, *Riznica*, dokumentarni film, (Hrvatska radio-televizija, 2015.), min. 6:50 – 7:12. Krađu bjelokosnog plenarija zabilježio je i Josip Buturac u svom odabiru tekstova i novinskih članaka *Hrvatske straže*. Vidi: Josip Buturac, Katolički dnevnik 'Hrvatska straža' 1929-1941. (Drugi dio), *Croatia Christiana periodica* 13 (1989) 23, 141-200, ovdje 180.

⁸ Dopis Uprave policije u Zagrebu američkom konzulatu u Zagrebu od 21. studenoga 1929., National Archives and Records Administration (dalje: NARA), Mikrofilm br. (dalje: M) 358, Svitak br. (dalje: R) 27, dokument br. 860, h 403/7.

⁹ Misteriozna krađa u riznici prvostolne crkve, *Hrvatska straža*, 6. rujna 1929., br. 57, s. p.

¹⁰ Dopis uprave policije u Zagrebu američkom konzulatu u Zagrebu od 21. studenoga 1929., NARA, M 358, R 27, br. 860.h 403/7.

¹¹ Kulturno-historijska izložba grada Zagreba organizirana je u povodu proslave tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva, a bila je održana od 11. listopada do 22. studenoga 1925. u prostorima Umjetničkog paviljona u Zagrebu. Dio izložbe bio je organiziran i u Kazalištu (današnji HNK), (Josip Matasović, Kulturnohistorijska izložba grada Zagreba g. 1925., *Narodna starina*, 4 (1925), br. 10: str. 165-181, 181).

Ljubo Babić, glavni tajnik izložbe.¹² Njegova je originalnost tijekom tog izlaganja bila dokazana fotografijama izložbe, što je navodilo na zaključak da je plenarij najvjerojatnije nestao u jednom trenutku nakon toga.

Da je bjelokosni plenarij u Riznici ipak krivotvorina, otkrio je bečki trgovac umjetninama Glückselig. On je preko zagrebačkog industrijalca i veletrgovca Ervina Weissa, koji je bio i jedan od osnivača Društva prijatelja Strossmayerove Galerije starih majstora¹³, godine 1928. zagrebačkom Kaptolu ponudio otkup bjelokosnog plenarija za 500 000 dinara, što je odbijeno bez razmatranja ponude.¹⁴ Nešto kasnije Glückselig je ponudio milijun dinara, što je također odbijeno. Godine 1929. bečki je trgovac boravio u New Yorku, gdje je u kući *Demotte* saznao da je bjelokosni plenarij iz zagrebačke katedrale bio prodan Muzeju u Clevelandu za 10 000 dolara.¹⁵ Glückselig je nakon toga, ponovno preko Ervina Weissa, dobio na uvid zagrebački bjelokosni plenarij. Nakon Glückseligova pregleda te pregleda još dvojice stručnjaka tijekom mjesec dana naposljetku je zaključeno da je bjelokosni plenarij koji se nalazi u Riznici krivotvorina.¹⁶

Policijska je istraga ubrzo sumnju usmjerila na određenog Mirka Maratovića, rođenog u Splitu 16. travnja 1897. godine. Mirko Maratović u Zagreb je iz Splita, sa zaručnicom, Bračankom Katom Škarnić, došao 7. kolovoza 1926., gdje se ubrzo počeo predstavljati kao grof Pyelik-Inna. Nakon otprilike mjesec dana, 18. rujna

¹² Stav Ljube Babića prema nacionalnom identitetu bio je izrazito hrvatskog predznaka. U tom je smislu način rješavanja hrvatskog pitanja u međuratnoj Jugoslaviji vidio u razvoju i osnaživanju nacionalne, hrvatske, likovne umjetnosti i kulture uopće. Na tom je planu radio na strategiji "našeg nacionalnog izraza" – ideji o nacionalnoj umjetničkoj posebnosti koja je uvelike pridonijela i "oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta u međuratnom razdoblju". Petar Prelog, Strategija oblikovanja "našeg izraza": umjetnost i nacionalni identitet u djelu Ljube Babića, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 31 (2007), 267-282, ovdje 278.

¹³ Društvo prijatelja Strossmayerove galerije starih majstora osnovano je 2. travnja 1928. Zanimljivo je da je u pravilima Društva bila predviđena i briga članova da se "dragocjene umjetnine, osobito slikarske i kiparske, ne iznose iz teritorije Kraljevine SHS, nego da ostanu u državi, a u prvom redu da se sačuvaju za Strossmayerovu galeriju u Zagrebu", Veljko Mihalić, Privatne zbirke darovane gradu Zagrebu i njihova uloga u kulturnom razvoju grada, *Muzeologija* 45 (2008), 37. U ovom broju *Muzeologije* objavljen je izmijenjeni i dopunjeni magistarski rad Veljka Mihalića "Donacije umjetničkih zbirki gradu Zagrebu – inačica kulturnog razvoja", obranjen 2007. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

¹⁴ Misteriozna krađa u riznici prvostolne crkve, *Hrvatska straža*, 6. rujna 1929. s. p.

¹⁵ Isti. U ovom trenutku sve su novine pogrešno pisale da je plenarij kupio neimеноvani muzej u Bostonu.

¹⁶ Isti.

1926., iznajmio je sobu kod Stanka Milčića (Mlinarića), katedralnog zvonara, gdje je ostao do 14. rujna 1927., nakon čega je otišao u Pariz.¹⁷ Kata Škarnić očito nije bila otišla s Maratovićem jer je, prema policijskom zahtjevu, u rujnu 1929. na Braču bila privedena na ispitivanje u Zagreb.¹⁸ Zagrebački je sud, na temelju svojih saznanja, 20. rujna za Mirkom Maratovićem poznatim i kao Pyelik-Inna raspisao tjeralicu, čime je istraga bila dovršena. Čini se da su policijski rezultati bili dostavljeni i Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije, koje ih je potom proslijedilo i jugoslavenskom veleposlaniku u SAD-u 30. rujna 1929. godine. Leonid Pitamic, tadašnji jugoslavenski veleposlanik u SAD-u, obratio se američkom Državnom tajništvu najprije pismom, a potom i posjetom 5. listopada, čime je započeo postupak povrata bjelokosnog plenarija iz SAD-a u Zagreb.¹⁹

Ovaj se rad bavi upravo tim, dosad posve zapostavljenim, dijelom priče o zagrebačkom plenariju, dakle, povratom bjelokosnog plenarija iz Muzeja u Clevelandu u Riznicu zagrebačke katedrale, koji se odvijao od listopada 1929. do svibnja 1930. godine. Istraživanje je, uz literaturu, najvećim dijelom utemeljeno na arhivskoj građi američkoga Državnog tajništva te na izvješćima zagrebačkih listova *Obzora*, *Novosti*, *Hrvatske straže*, splitskoga *Novog doba*, ljubljanskog *Sloveneca*, beogradske *Politike* i *Glasila Kranjsko-slovenskog katoličkog saveza* iz Clevelanda. Analitičko pitanje pri iščitavanju novina bilo je na koji su način pojedine novine različite nacionalne, političke, svjetonazorske i prostorne provenijencije pisale o krađi zagrebačkoga bjelokosnog plenarija.

---

¹⁷ Dopis uprave policije u Zagrebu američkom konzulatu u Zagrebu od 21. studenoga 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/7. Navedeni datumi slažu se i s tvrdnjama Williama Mathewsona Millikena, kustosa clevelandskog muzeja, koji je prvi put bjelokosni plenarij primijetio u pariškoj galeriji kuće *Demotte* u ljeto 1927. godine.

¹⁸ Postojala je opasnost da opljačka trogirsku riznicu, *Novo doba*, 14. rujna 1929., 3.

¹⁹ Leonid Pitamic (1885. - 1971.) bio je slovenski pravnik, diplomat i znanstvenik. Godine 1919. bio je članom poslanstva Kraljevine SHS-a na Mirovnoj konferenciji u Parizu. U tri navrata, 1924., 1927. i 1928. godine, bio je jugoslavenski izaslanik na Godišnjoj skupštini Lige naroda. Od 1929. do 1934. bio je veleposlanik Kraljevine Jugoslavije u Washingtonu, D. C. Bio je i prvi dekan Pravnog fakulteta u Ljubljani, a 1925./26. i rektor Sveučilišta u Ljubljani. Nakon povratka s mjesta veleposlanika u Washingtonu nastavio se baviti sveučilišnim radom. Predavao je na Pravnom fakultetu od 1938. do umirovljenja 1951. godine. Dekanom Pravnog fakulteta u Ljubljani bio je još jednom, 1940./41. godine. (http://www.adp.si/index.php?option=com_content&view=article&id=39:vzorniki-leonid-pitamic&catid=9:vzorniki&Itemid=13, pristup ostvaren u travnju 2016.)

1. POVIJESNI ODSJEČCI, TISKARSKI SLOGOVI

Nestanak zagrebačkog diptiha bio je otkriven u specifičnom političkom trenutku Kraljevine Jugoslavije, razdoblju kraljeve diktature, a ta je činjenica zasigurno imala utjecaj i na akciju povrata plenarija u Zagreb. Službena ideologija režima diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića u to je vrijeme bila integralno jugoslavenstvo, a njezin je cilj bio stvaranje jedne ujedinjene nacije na prostoru Kraljevine Jugoslavije. Bila je to ideologija koja je tek bila zamijenila unitarizam koji se dotad provodio iz jednoga središta (Beograda) i pod srpskim predznakom. Ista su obilježja pratila i novu ideologiju integralnoga jugoslavenstva. Shvaćanje da na prostoru Kraljevine Jugoslavije živi tek jedan narod, jugoslavenski, bilo je snažno podupirano i provođeno od vladajućeg režima u Beogradu. To je važno jer daje politički okvir smjeru diplomatske akcije oko povrata bjelokosnog plenarija, kao nacionalnog blaga, u Zagreb. Imenovanje zagrebačkog plenarija nacionalnim blagom tako je neupitno postalo i političko pitanje, a njegovo shvaćanje kao hrvatskoga ili jugoslavenskoga nacionalnog blaga i političkim opredjeljenjem.

Zagrebački bjelokosni plenarij tako je nacionalnim blagom nazivao i jugoslavenski veleposlanik u Washingtonu Slovenac Leonid Pitamic, a američka ga je strana, sukladno tome, nesumnjivo shvaćala kao jugoslavensko nacionalno blago. Treba primijetiti da se službeni stav vanjske politike SAD-a nije kosio (niti je imao namjere polemizirati) sa službenim stavovima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS)/Jugoslavije ili upletati se u komentiranje njezinih političkih režima. U tom je smislu i njihovo prihvaćanje zagrebačkog plenarija kao jugoslavenskoga nacionalnog blaga bilo i očekivano. S druge je strane američko Ministarstvo vanjskih poslova (*State Department*) vladu u Beogradu vidjelo tek kao srpsku, banalizirajući nacionalnu heterogenost Kraljevine, ali i jasno se određujući prema njezinu režimu.²⁰ Daleko od toga da Amerikanci nisu bili svjesni te političke složenosti, što zbog velikog broja južnoslavenskih iseljenika (velikim dijelom nacionalno opredijeljenih), što zbog onoga što su im javljali američki diplomati iz Kraljevine SHS/Jugoslavije. Međutim,

²⁰ Sjedinjene Američke Države priznale su Kraljevini SHS 7. veljače 1919., a novu državu vlada SAD-a shvatila je kao "nastavak vlade Kraljevine Srbije", budući da je srpska strana u njoj imala dominantan položaj (*A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic and Consular Relations, by Country, since 1776: Kingdom of Serbia/Yugoslavia*, <https://history.state.gov/countries/kingdom-of-yugoslavia>, pristup ostvaren u travnju 2016.). Gledajući međunarodne sporazume, u tom su smislu i za novu Kraljevini SHS-a vrijedili svi ugovori potpisani između SAD-a i bivše Kraljevine Srbije.

njihova je izvješća rijetko tko i čitao, a prema Vladimiru Petrovu u Washingtonu i nije bilo onoga koji bi bio sposoban za njihovu procjenu.²¹ Američki su poslanici u Kraljevini SHS/Jugoslaviji bili tek u ulozi "činovnika s druge strane žice", čiji je zadatak bio samo pratiti, ali ne i miješati se, te oslušivati i javljati Washingtonu o svim promjenama i detaljima unutarnje politike i vladavine režima. U tom su smislu posebice aktivni bili američki poslanici John Dyneley Prince (1926. - 1933.) i Charles S. Wilson (1934. - 1937.). Njihova su izvješća nerijetko bila ispunjena opisima represije režima, potankostima o političkim promjenama kao i dokazima o srpskoj dominaciji nad drugim narodima.²²

U razdoblju diktature kralja Aleksandra američki veleposlanik u Beogradu bio je, dakle, John Dyneley Prince, a konzul u Zagrebu Paul Bowerman.²³ O razmišljanjima kralja Aleksandra u ovom razdoblju Prince je zapisao da kralj nije volio ni čuti nazive Hrvat, Dalmatinac, Crnogorac ili Slovenac, te da se nikada neće odreći centralizacije, što govori u prilog ideologiji jugoslavenstva.²⁴ Osnovna značajka kraljeve diktature bio je autoritarni režim koji je snažnom represijom negirao i hrvatski nacionalni i politički identitet. O brojnim represalijama režima američki je veleposlanik redovito izvješćivao svoje Državno tajništvo koje ga je jednom prigodom ipak uputilo da ne čini i ne govori ništa u tom pogledu što bi se moglo protumačiti kao američka kritika srpske [sic!] vlade.²⁵ Uzimajući u obzir da su između SAD-a i Kraljevine Jugoslavije postojali uspostavljeni diplomatski odnosi (odnosno vrijedili su oni sporazumi postignuti još s Kraljevinom Srbijom), a između dviju država nije bilo otvorenih pitanja, razlozi za ometanje diplomatskih napora oko povrata bjelokosnog plenarija i nije bilo. Stvari su se u konačnici i odvijale onako kako ih je i pretpostavio sakristan zagrebačke katedrale Krešimir Pećnjak hipotetski odgovarajući novinaru *Hrvatske straže* početkom

---

²¹ Ivo Tasovac, *American Foreign Policy and Yugoslavia 1939-1941*, Texas A&M University Press, 1999., 25, 26, 186, prema Vladimir Petrov, *A Study in Diplomacy. The Story of Arthur Bliss Lane*, Regnery, Chicago, 1971, 103-110.

²² Ivo Tasovac, *American Foreign Policy and Yugoslavia 1939-1941*, 186.

²³ Paul Bowerman rođen je u Miskegonu u Michiganu godine 1898. U Ministarstvu vanjskih poslova SAD-a bio je djelatnik od 1923. godine. Vicekonzul u Berlinu bio je od 1923., konzul u Ottawi od 1927. te konzul u Zagrebu od 28. svibnja 1928. *Register of the Department of State*, United States Printing Office, Washington, 1931, 110.

²⁴ Dopis poslanika Johna Dyneleya Princea državnom tajniku od 1. veljače 1933., NARA M 1203. svitak 1, dokument br. 860h.00/610.

²⁵ Hrvoje Čapo, *Kraljevina čuvara. Represivni aparat na području hrvatskih zemalja 1918.-1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015., 146.

rujna 1929.: "(...) ni jedan muzej na svijetu ne može imati ukradene stvari. Već obična pristojnost prisilit će muzej u Bostonu, da nam spremno vrati diptih."²⁶

Za razliku od monolitne službene politike koja je u duhu protežiranoga jugoslavenstva pristala biti spasiteljem "nacionalnog blaga" u vrijeme otkrića nestanka zagrebačkog plenarija, novinska izvješća još su uvijek otkrivala heterogenu sliku Kraljevine Jugoslavije. Regionalni i nacionalni partikularizmi izbijali su iz novinskih izvješća, a emocionalna veza s nestalim predmetom mogla se osjetiti tek, čini se, u Zagrebu.

Jednu od prvih zabilježbi o nestanku zagrebačkog plenarija, izvan onih novinarskih, objavio je još tijekom 1929. godine Gjur Szabo, tadašnji ravnatelj Muzeja grada Zagreba. Bila je to više reakcija na nestanak jedne umjetnine s izravnim poučcima o njihovoj boljoj zaštiti. Vrlo je zanimljivo da je Szabo posredno zabilježio i reakcije suvremenog stanovništva: "Tako je postao zaboravljeni diptihon općeno poznat i u zadnjem selu, sad je i jedva pismen čovječuljak raspravljao o njemu s nekim žalosnim čuvstvom zbog izgubljene znamenitosti."²⁷ Zaista, kada se nestanak zagrebačkog plenarija promatra kroz paradigmu povijesti emocija, primjećuju se razlike u izvješćivanju o tom događaju. Uvidom u pisanje ljubljanskog lista *Slovenec*, zagrebačkog *Obzora*, beogradske *Politike* i splitskog *Novog doba* primjećuju se određene sličnosti, ali i razlike. Pregledavanjem ovih novina htio sam dobiti uvid u to je li otuđenje zagrebačkog plenarija izazvalo emocije u novinskim napisima. Najbliže onom "žalosnom čuvstvu" koje je uhvatio i Gjur Szabo bio je jedan urednički uvodnik zagrebačkog *Obzora*. Kerubin Šegvić, autor uvodnika, u drugi je plan stavio senzacionalističke vijesti o avanturističkom kradici zagrebačkog plenarija, a naglasio upravo nacionalnu vrijednost nestale umjetnine. I katoličko glasilo *Hrvatska straža* zabilježilo je pojačanu osjetljivost stanovništva na nestanak zagrebačkog plenarija: "(...) opazili smo, kako lijepo i razumije naše građanstvo vrijednost diptiha za našu kulturnu povijest (...) Osjeća se, da naše građanstvo dobro shvaća, da je ono što je crkveno, ujedno i narodno."²⁸ Kao i kod Gjura Szabe zanimanje *Obzora*

²⁶ Misteriozna krađa u riznici prvostolne crkve, *Hrvatska straža*, 7. rujna 1929., s. p.

²⁷ Gjur Szabo, 'Diptihon' zagrebačke kaptolske riznice, *Narodne starine* (1929), 204-205., ovdje 204.

²⁸ Oko nestalog diptihona, *Hrvatska straža*, 8. rujna 1929., 2.

i *Hrvatske straže* za plenarij bilo je usmjereno upravo na očuvanje nacionalne baštine.²⁹

No za razliku od Szabe, koji je, sukladno svojoj vokaciji muzealca i konzervatora, prevenciju mogućih krađa vidio upravo u tome "(...) da se važniji komadi sigurnim načinom izlažu povremeno javno, tako, da se publika zainteresuje, pa bi i ona mogla postati čuvarom poznatih joj predmeta, dok za neznane ne može imati interesa (...)"³⁰, Kerubin Šegvić se u *Obzoru* založio za potpunu suprotnost: "(...) bilo bi uputno, da se za koju godinu nikomu niti ne pokazuju. Jer pokazivanjem pobuđuju zavist, pobuđuju u pohlepnim srcima želju da ih privole. Tko pokazuje javnosti svoje blago, taj želi da bude okraden (...)"³¹ Kerubinu Šegviću i Gjuri Szabi pridružio se i don Frano Bulić, koji je također javno problematizirao očuvanje nacionalnog blaga. Frano Bulić bio je na tragu Gjura Szabe i također se zalagao "da sve te naše institucije treba možda još bolje osigurati, no treba da i dalje ostanu pristupačne svima, koji to povjerenje zaslužuju. To blago ne smije ostati zakopano blago".³²

Šegvić je zagrebački plenarij nesumnjivo vidio kao dio hrvatske kulturne baštine, ističući da je "Hrvatska, a osobito njezina kolijevka Dalmacija, obilovala umjetninama od rimskoga doba (...)", dok se Szabo prema "zagrebačkom diptihonu" odnosio neodređenije, tek kao "našem". *Hrvatska straža* također je zagrebački plenarij neupitno vidjela kao kulturno i nacionalno (hrvatsko) dobro: "Zagrebački diptihon (...) je važan i sa našega nacijskoga stanovišta, jer je izrađivan između X. i XII. vijeka u Dalmaciji i prikazuje nam našu nacijsku umjetnost. Taj diptihon je dala izraditi sigurno koja odlična ličnost u Dalmaciji. Možda je on izrađen na hrvatskom dvoru i možda ga je koji hrvatski kralj darovao crkvi prigodom nastupa na prijestolje. Možda ga je dao izraditi koji hrvatski crkveni dosto-

---

²⁹ Dnevnik *Obzor* od 1906. godine uređivao je Milivoj Dežman. Pod Dežmanom učinjen je bio odmak od prethodnika, Strossmayerova lista *Pozor* iz 1860., koji je od 1871. izlazio pod imenom *Obzor*. List je izlazio do 10. travnja 1941. godine. Ubraja se u profesionalne informativne listove, iako je pod uredništvom Milivoja Dežmana bio pod okriljem Hrvatske zajednice, a onda i Hrvatskog bloka. List Katoličkog seniorata *Hrvatska straža* izlazio je od 2. srpnja 1929. godine i nastavljao je ideologiju Seniorata utemeljenu na "katolištvu, nacionalizmu, kršćanskoj demokraciji", s time da se "pod nacionalizmom i dalje promiče jugoslavenstvo, ali od uvođenja diktature pod specifičnim oblikom ćirilometodske ideje sjedinjenja Crkava". Jure Krišto, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Glas Koncila, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2004., 188.

³⁰ Gjuro Szabo, 'Diptihon' zagrebačke kaptolske riznice, 205.

³¹ *Obzor*, 8. rujna 1929., 5. Tekst bez naslova.

³² Oko ukradenog diptihona, *Hrvatska straža*, 8. rujna 1929., 2.

janstvenik kod čega bi na prvom mjestu morali misliti na Spliti i Solin (...) Možda ga je zagrebačka katedrala dobila preko ugarsko-hrvatskih kraljeva (...).³³ Dakako, treba napomenuti da je obilježje zagrebačkog bjelokosnog plenarija kao kulturne vrijednosti Zagreba (ali posredno i hrvatskoga nacionalnog blaga) nesumnjivo bilo potvrđeno već i njegovim izlaganjem na Kulturno-historijskoj izložbi u Zagrebu 1925. godine.

Primjetno je također i da su, nakon nestanka, takvu njegovu značajku isticala glasila upravo iz Zagreba, u kojem je, čini se, emocionalna veza s predmetom i bila najčvršćom. Zagrebačke su novine prve i objavile vijesti o krađi, a određenu nezainteresiranost Beograda za krađu zagrebačkog plenarija posredno je zabilježio i tadašnji američki veleposlanik u Kraljevini Jugoslaviji John Dyneley Prince. Na izravan upit američkoga Državnog tajništva o detaljima krađe Prince je odgovorio kako je u Beogradu gotovo nemoguće dobiti bilo kakvu informaciju jer svi sugovornici nevoljko o tome govore.³⁴ Beogradska je *Politika* vijest o krađi zagrebačkog plenarija objavila samo dan nakon otkrića zagrebačkih novina *Novosti* te je nadalje detalje o krađi gotovo svakodnevno objavljivala. Međutim, zabrinutost kakva se mogla iščitati iz zagrebačkog *Obzora* ili *Hrvatske straže* nije dopirala do beogradske *Politike*. Štoviše, krajem rujna Pjer Križanić, karikaturist *Politike*, zaokružio je temu o krađi i krivotvorenju zagrebačkog diptiha karikaturom suvremenih Zagrepčana okupljenih pred katedralom koji su se, u panici i nevjerici, pitali nije li i ona krivotvorena.³⁵ Istoga dana kad su to učinile i zagrebačke novine, vijest o krađi plenarija objavio je i ljubljanski *Slovenec* u svojoj rubrici "Zagrebske vesti", čime je njegov značaj unaprijed bio povezan s njegovom mikrolokacijom.³⁶ Veću pozornost dobila je ipak vijest o povratu plenarija u Zagreb, o čemu je tekst objavljen na naslovnici, ističući zasluge jugoslavenskog veleposlanika slovenskog podrijetla Pitamica i njegova rođaka Maksa Pitamica.³⁷

³³ Isti, Da li je u katedralnoj riznici osim diptihona ukraden još koji predmet?, *Hrvatska straža*, 18. rujna 1929., s. p.

³⁴ Dopis Johna Dyneleya Princea pomoćniku državnog tajnika SAD-a Williamu R. Castelu od 12. studenoga 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860h.403/6.

³⁵ Karikatura je popraćena tekstom razgovora dvaju muškaraca, jednoga prikazanog kao svećenika koji se obraćao drugome, odjevenom u građansko odijelo: "A ovo je ponos našega Zagreba, naša starodrevna katedrala", na što je građanin odgovorio: "Vrlo vešto. Vrlo vešto! A gde je original?", "Zagrebački falsifikati. Povodom afere grofa Pijelik-Maratovića", *Politika*, 24. rujna 1929., 1.

³⁶ Zagrebske vesti, *Slovenec. Informativen list za slovenski narod*, 5. rujna 1929., 2.

³⁷ Kako je bil vrnjen zagrebški diptihon, *Slovenec*, 17. svibnja 1930., 1.

Za razliku od zagrebačkih *Novosti*, beogradske *Politike* i ljubljanskog *Sloveneca*, splitski list *Novo doba* vijest o nestanku i krađi zagrebačkoga bjelokosnog plenarija objavio je tek 9. rujna, četiri dana nakon objave u zagrebačkim novinama.³⁸ Članak nije imao nikakav prizvuk nestanka nekog nacionalnog blaga, već je u prvi plan bila stavljena priča oko otkrića prijevare kada je "Glueckselig boravio u New Yorku i tamo se sastao s američkim veletrgovcem starinama Mottom. Motta mu je u razgovoru rekao da je prije godinu dana od nekog Francuza J. N. kupio glasoviti dyptihon zagrebačke riznice za 10.000 dolara (560.000 dinara) i da ga je prodao muzeju u Bostonu za svotu od 40.000 dolara (2.300.000 dinara)".³⁹ Ono što je angažiralo splitske novine glede zagrebačkog diptiha bilo je otkriće da je navodni otuđitelj porijeklom iz Splita. Dvama opširnim člancima, 12. i 13. rujna, splitsko se *Novo doba* tako bavilo osobom Mirka Maratovića. Dok je u četvrtak 12. rujna Maratović opisan kao "splitski hohštapler", već je sljedećeg dana, u petak, predstavljen kao "dalmatinski Casanova".⁴⁰ Regionalni partikularizam primjetan je i u ovom slučaju, gdje je vijest zanimljiva lokalnom stanovništvu, ali senzacionalna u širim razmjerima, nužno dobivala i veći prostor i obradu. Slaže se to i s jednom od ocjena Ivanke Kuić o *Novom dobu* koje je "oblikovalo pripovijest o Splitu kao gospodarskom, političkom, kulturnom i medijskom središtu srednje Dalmacije".⁴¹ Jednaka se matrica novinskog izvješćivanja mogla, dakle, primijetiti u svim tadašnjim novinama, a pratila je regionalnu i/ili nacionalnu komponentu.

Od promatranih listova, jedini koji se strukturom i tonom svojih tekstova u potpunosti razlikovao od ostalih bila je *Hrvatska straža*, dnevnik Katoličkog seniorata.

Shvaćanje bjelokosnoga zagrebačkog plenarija kao jugoslavenskoga nacionalnog blaga, bilo je stoga u skladu s režimskom politikom. Drugačije interpretacije u službenoj komunikaciji jugoslavenske diplomacije bile bi neočekivane.⁴²

---

³⁸ Ukradeni dyptihon pronađen u bostonskom muzeju, *Novo doba*, 9. rujna 1929., 3.

³⁹ Isti.

⁴⁰ Splitski hohštapler počinio krađu u nadbiskupijskoj riznici, *Novo doba*, 12. rujna 1929., 3; "Pielik Inn – dalmatinski Casanova. Splitski publicist sprema roman iz života Martina Maratovića", *Novo doba*, 13. rujna 1929., 3.

⁴¹ Ivanka Kuić, *Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata, Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 39 (2013), 113-138, 128.

⁴² Neslužbeni razgovori američkog veleposlanika J. D. Princea s jednim bivšim jugoslavenskim diplomatom, s druge su strane otkrivali potpuno drugačije stavove.

2. PISMA BEZ PEČATA, JEDNO PERO I ČETIRI METALNE KUTIJICE

Prema dostupnim američkim dokumentima vidljivo je da je akcija oko povratka zagrebačkog plenarija započela početkom listopada 1929. godine, dakle mjesec dana nakon novinskih napisa o otkriću cjelokupne afere. Tadašnji veleposlanik Kraljevine Jugoslavije u SAD-u najvjerojatnije je 5. listopada posjetio zamjenika američkoga državnog tajnika Williama Richarda Castlea, obavijestivši ga o nestanku bjelokosnog plenarija iz Zagreba i otkriću da se nalazi u Muzeju umjetnosti u Clevelandu.⁴³ Veleposlanik Pitamic o nestalom bjelokosnom plenariju tada je Castleu govorio o "velikom nacionalnom blagu" koje jugoslavenska vlada "nestrpljivo" želi povratiti.⁴⁴

O zanimanju jugoslavenske vlade za rješavanje ovog pitanja govori i podatak da je Odjel za Bliski istok (*Near Eastern Division*, koji je pokrivaio i područje Kraljevine SHS/Jugoslavije) Državnog tajništva upozoravao kako se u slučaju da jugoslavenski veleposlanik nazove Tajništvo i želi razgovarati s državnim tajnikom "(...) može očekivati da će htjeti razgovarati o nestanku vrijednog triptiha iz zagrebačke katedrale".⁴⁵ Na spomenutom je zajedničkom sastanku dogovoreno i da će se učiniti sve kako bi se izbjegao negativan publicitet za američki muzej. Muzej u Clevelandu o cijelom je slučaju bio obaviješten tek nakon sastanka jugoslavenskog veleposlanika u Državnom tajništvu, nakon čega je zamjenik Castle ravnatelju Muzeja Whitingu poslao dopis.

Slavko Grujić, nekadašnji veleposlanik Kraljevine SHS-a u SAD-u (1918.-1922.), izrekao je Princeu 1931. godine: "Ja sam protiv svih ovih Jugo-gluposti. Zemlja mora biti Velika Srbija i samo Srbi moraju dominirati. To je bio smisao namjere imati Karađorđevića za kralja." Dopis poslanika Johna Dyneleya Princea državnom tajniku od 14. srpnja 1931., NARA, M 1203, svitak 1, 860.h 00/498.

⁴³ Dopis pomoćnika državnog tajnika Williama R. Castlea ravnatelju Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitingu od 8. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/1. William R. Castle (1878. - 1963.) u američkoj vanjskopolitičkoj službi bio je od 1919. do 1933. godine. Dva puta obnašao je dužnost pomoćnika državnog tajnika (1927.-1929. i 1930.-1931.). Jednom je obnašao dužnost podtajnika (1931.-1933.). Također je bio i veleposlanikom SAD-a u Japanu (1929.-1931.). U vrijeme rješavanja povrata bjelokosnog plenarija u Zagreb bio je pomoćnikom državnog tajnika za europska i bliskoistočna pitanja. O W. R. Castleu vidi više: Alfred L. Castle, *Diplomatic Realism. William R. Castle, Jr. And American Foreign Policy, 1919-1953*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 1998.

⁴⁴ Dopis pomoćnika državnog tajnika Williama R. Castlea ravnatelju Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitingu od 8. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/1.

⁴⁵ Obavijest Odjela za Bliski istok Državnog tajništva SAD-a od 9. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/2.

Američko Državno tajništvo ovome je pitanju prišlo oprezno, nikako ne prejudicirajući da bjelokosni plenarij treba biti vraćen u Zagreb. S druge strane, problem je shvaćen vrlo ozbiljno; nastojalo se izbjeći bilo kakav negativni publicitet za američku stranu. U prilog toj tvrdnji ide i činjenica da je prepisku s Muzejom u Clevelandu obavljao upravo zamjenik državnog tajnika William R. Castle osobno. Usto, njegova su pisma ravnatelju Muzeja F. A. Whitingu bila neformalne naravi, odnosno nastojalo se da barem dio korespondencije "ne ulazi u službene dosjee".⁴⁶ Ti su dopisi stoga bili slobodnijega, izravnijega izraza, čiji je ton bio pun razumijevanja za američki Muzej. Prvi takav dopis Castlea ravnatelju Muzeja napisan je 8. listopada 1929., u kojem je bilo istaknuto nekoliko stvari. Najočiglednije su bile da jugoslavenski veleposlanik nije imao nikakav agresivan stav u svom nastupu te je iskazao želju za izbjegavanjem negativnog publiciteta prema američkom Muzeju, što je Castle s naklonošću isticao. Međutim, u istom dopisu zamjenik Castle napomenuo je ravnatelju Whitingu da je od jugoslavenske strane izričito zatražio i dokaz za navedene tvrdnje.

Castle je od Whitinga neposredno i zatražio da Muzej istraži cijeli slučaj i pokuša odvesti internu istragu do inicijalnoga prodavača bjelokosnog plenarija. Sukladno razmišljanju i namjeri W. R. Castlea, zamjenika državnog tajnika, ravnatelju Muzeja preporučeno je da sve istražne radnje vezane za to pitanje poduzima neslužbeno i uvijek osobno. Ravnatelju Whitingu u početku nije bilo jasno u kojoj mjeri *State Department* ima namjeru biti uključen u rješavanje "bjelokosnog" pitanja. Zbog toga ga je u pismu od 10. ožujka i upitao: "Niste me zatražili i da vam javim nalaze naše istrage pa bih cijenio kada biste mi javili osjećate li da je Vaša dužnost bila ispunjena ljubaznim dopisom od 8. listopada ili imate želju nastaviti s ovom stvari i dalje (...)." ⁴⁷ U odgovoru ravnatelju Whitingu od 17. listopada zamjenik Castle nedvosmisleno je potvrdio zanimanje *State Departmenta*: "Bio bih Vam zahvalan kada biste mi poslali izvješće vaše istrage o navodno ukradenoj bjelokosti. (...) Možete biti sigurni da u potpunosti suosjećamo i razumijemo položaj Muzeja (...)." ⁴⁸

W. R. Castle nikako nije htio prejudicirati da je krađa plenarija uopće i bila izvedena, što je neposredno i naglašavao F. A. Whitingu. Pisao mu je da "ukoliko se krađa ne može otkriti, ukoliko je uopće

---

⁴⁶ Dopis ravnatelja Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitinga pomoćniku državnog tajnika W. R. Castleu od 14. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/3.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

i bilo krađe, stvar može u bilo kojem trenutku postati akutna” te da u tom slučaju želi biti u mogućnosti reći “(...) da Muzej čini sve u svojoj mogućnosti da ispravi stvari”.⁴⁹ Cjelokupna diplomatska akcija oko povrata bjelokosnog plenarija bila je u rukama zamjenika američkoga državnog tajnika. On je američkog veleposlanika u Beogradu o svojim kontaktima i potezima obavijestio tek 17. listopada 1929. Castle je veleposlanika Johna Dyneleya Princea obavijestio o svojim dotadašnjim potezima kako bi ga upoznao sa slučajem i dobio od njega kakve dodatne informacije, u slučaju da ih je Prince imao.⁵⁰ Prince je, međutim, u Beogradu teško dolazio do bilo kakvih informacija o slučaju. Jednom je prigodom i izvijestio da, premda se o krađi sve “(...) znalo prošloga ljeta (...) svi su šutljivi o temi”.⁵¹

Početni stavovi američke strane o povratu bjelokosnoga plenarija nesumnjivo su bili opterećeni prethodnim sudovima. Ponajprije, priči o krađi plenarija iz zagrebačke katedrale prišlo se s opravdanom sumnjom, a čini se i snažnim uvjerenjem kako nije bila riječ o krađi, nego o namjernoj prodaji koja nije mogla biti izvedena bez saznanja uprave katedrale. Takav stav izražavali su i ravnatelj Muzeja Whiting i pomoćnik državnog tajnika Castle.

Novac koji je isplaćen za kupovinu bjelokosnog plenarija odmah je postao glavnom preprekom njegovom mogućem povratu u Zagreb. Pomoćnik državnog tajnika Castle izvijestio je veleposlanika Princea: “Mislim da je savršeno jasno da bi clevelandski muzej (...) mogao oklijevati, ako ne i odbiti, predati bjelokost ukoliko ga jugoslavenska vlada ne plati (...)”⁵² Pomoćnik Castle pitanje bjelokosnog plenarija vidio je, nadalje i, kao potencijalnu opasnost koja bi “mogla postati vrlo naporna svima upletenima”.⁵³ Nije se mogao oteti dojmu kako činjenica o zamjeni originala zagrebačkoga bjelokosnog plenarija krivotvorinom nagovješćuje da je “netko od dužnosnika katedrale za zamjenu znao i da ju u njoj i potajno sudjelovao”.⁵⁴

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Dopis poslanika Johna Dyneleya Princea pomoćniku državnog tajnika W. R. Castleu od 12. studenoga 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/6.

⁵² Dopis ravnatelja Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitinga pomoćniku državnog tajnika W. R. Castleu od 14. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/3. U arhivskim dokumentima ne navodi se iznos koji je Muzej u Clevelandu izdvojio za nabavu bjelokosnog plenarija. U novinskim izvješćima taj se iznos kretao od 10 000 do 40 000 američkih dolara.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

Ono što je potkrjepljivalo Castleove strahove o eskalaciji problema oko ovog pitanja, bilo je i uvjerenje kako bi, u slučaju da je netko od dužnosnika katedrale znao i odobrio ovu prodaju, itko teško uvjerio "ljude u ovoj zemlji (Kraljevini Jugoslaviji, op. H. Č.)" kako ne postoji nikakva obveza američkog kupca da vrati bjelokosni plenarij samo zato što je on nacionalno blago.⁵⁵ Već i njegove tvrdnje pokazuju da je osjetljivost javnosti glede ovog pitanja bila iznimna.

Nakon početne korespondencije između pomoćnika državnog tajnika Castlea i ravnatelja Muzeja Whitinga sve do 31. listopada više nije bilo njihove međusobne komunikacije, sudeći prema pregledanoj dokumentaciji. Toga je dana ravnatelj Whiting zamjeniku Castleu, vezujući se na njihov raniji dogovor, dostavio podatke o provedenoj istrazi o nestanku bjelokosnog plenarija. Zanimljivo, taj je dopis bio napisan dva dana nakon što je plenarij već bio vraćen jugoslavenskom veleposlaniku Pitamicu. Whiting je i u ovom posljednjem dopisu izrazio svoje razočaranje povratom bjelokosnog plenarija, vjerujući kako je "vrlo moguće da je bjelokost bila otkrivena putem diplomatskih kanala samo da bi je se prodalo dalje".⁵⁶ Svoj stav potkrijepio je informacijom o navodnom brzojavu što ga je primio od antikvarске kuće *Demotte* od koje je Muzej i kupio bjelokosni plenarij. Prema tom brzojavu u New York su iz Pariza stigla dva brzojava u kojima se od kuće *Demotte* tražilo da se što prije odluči hoće li kupiti bjelokosni plenarij jer ga jugoslavenske vlasti žele prodati odmah nakon što ga Muzej u Clevelandu vrati.⁵⁷ Whiting je bio toliko uvjeren u te navode da je od veleposlanika Pitamica zatražio potpisano uvjerenje kako će, u slučaju buduće prodaje zagrebačkoga bjelokosnog plenarija, Muzej u Clevelandu imati pravo prvokupa.⁵⁸ Ta je odredba bila izvrštena i u izjavu za medije koju je Muzej sastavio prigodom primopredaje plenarija veleposlaniku Pitamicu. Izjava za medije bila je napisana i poslana već na dan primopredaje, 29. listopada, no od novinara je zatraženo da vijest bude objavljena tek sutradan, u srijedu 30. listopada.⁵⁹

Ovim je dopisom Muzej ukratko opisao genezu priče oko kupljenoga plenarija iz Zagreba. Prema njihovim navodima još je

---

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Dopis ravnatelja Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitinga pomoćniku državnog tajnika W. R. Castleu od 21. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/5.

⁵⁷ Isto. Whiting je ovu informaciju Castleu dojavio u potpunosti diskreciji, navodeći da za nju zna tek dvoje ili troje ljudi.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

u ljeto 1927. godine kustos Odjela dekorativnih umjetnosti Muzeja u Clevelandu William M. Milliken, zagrebački bjelokosni plenarij vidio u pariškoj galeriji kuće *Demotte*.⁶⁰ Zbog nedostatka financijskih sredstava diptih tada nije bio kupljen. Clevelandski je muzej sredstva za kupnju bjelokosnog plenarija prikupio godinu dana kasnije, a tu su prinovu javnosti predstavili u muzejskom glasilu (*Bullettin of Cleveland Museum of Art*) u listopadu 1928. Fotografiju zagrebačkog diptiha kao i informaciju da je on prodan Muzeju umjetnosti u Clevelandu objavila je i kuća *Demotte* u časopisu *American Art News* od 18. kolovoza 1928. Apologetski stav Muzeja bio je nesumnjivo izražen u ovom medijskom dopisu, dokazujući dobru namjeru i galerije *Demotte* i Muzeja upravo činjenicom da su informacije o bjelokosnom plenariju kao i podacima gdje se nalazi bile javno objavljene u dva navrata. Muzej je u svojoj izjavi medijima istaknuo i da je muzejsko-galerijska istraga pokazala kako je bjelokosni plenarij prošao kroz ruke četvorice "uglednih posrednika" prije nego što ga je otkupila kuća *Demotte*; zbog činjenice da je upravo prvi u nizu od njih, koji je mogao otkriti pravoga prodavatelja, bio nedostupan zbog putovanja, istraga je zapravo ostala nedovršena. Nakon zajedničkog sastanka predstavnika kuće *Demotte* i Muzeja u Clevelandu, te nakon što se kuća *Demotte* obvezala da će Muzeju nadoknaditi izgubljena sredstva, Muzej u Clevelandu je u duhu "međunarodnog razumijevanja i pravde" odlučio predati zagrebački bjelokosni plenarij jugoslavenskoj vladi.⁶¹

Primopredaja je bila obavljena 29. listopada u Muzeju u Clevelandu u Donatorskoj sobi, kojom je prigodom jugoslavenski veleposlanik potpisao primitak bjelokosnog plenarija. Leonid Pitamic potpisao je primitak "bjelokosnog diptiha koji će biti vraćen u Rizni-

⁶⁰ William Mathewson Milliken (1889. - 1978.) bio je kustos Odjela dekorativnih umjetnosti Muzeja umjetnosti u Clevelandu od 1919. do 1958. godine. Uz dužnost kustosa obnašao je i dužnost ravnatelja Muzeja od 1930. do 1958. godine. Za potrebe Muzeja kupovao je predmete srednjovjekovne umjetnosti. Bio je kupac i zagrebačkoga bjelokosnog plenarija. Začeo je tako poznatu clevelandsku Zbirku srednjovjekovne umjetnosti. Nabava zagrebačkog bjelokosnog plenarija i afera oko njegove kupnje, međutim, ne spominju se u radovima koji govore o clevelandskoj Zbirci srednjovjekovnih umjetnina. Usp. Holger Klein, *Building Cleveland's Medieval Future. The Origins and History of the Cleveland Museum's Medieval Collection*, u: *To Inspire and Instruct: A History of Medieval Art in Midwestern Museums*, Christina Nielsen, ed., Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2008., 54-69.

⁶¹ Dopis ravnatelja Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitinga pomoćniku državnog tajnika W. R. Castleu od 21. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/5.

cu zagrebačke katedrale iz koje je i došao” u Cleveland.⁶² Razvidno je da je u razdoblju kraćem od mjesec dana stav američke strane bio itekako ublažen. U tom smislu značajan je i posljednji odgovor zamjenika državnog tajnika Castlea ravnatelju Whitingu: “Vjerujem da će ako panel (diptih) ponovno napusti zagrebačku Riznicu, ovaj put regularnim (legalnim) putem, njegovo odredište biti Muzej umjetnosti u Clevelandu.”⁶³ Treba napomenuti da su tijekom cijeloga procesa povrata bjelokosnog plenarija svi dopisi bili neformalne naravi, bez uobičajenih službenih zaglavlja, što je nesumnjivo bilo na tragu Castleove želje da se stvari zadrže “izvan službenih dosjea”. Jedini službeni dokument (onaj sa službenim zaglavljem američkog veleposlanstva u Beogradu) koji je imao i žigove pisarnice (prijemnog ureda) bio je dopis američkog veleposlanika J. D. Princea zamjeniku tajnika Castleu od 12. studenoga 1929. Kako god bilo, ovaj “službeniji” dopis ipak je bio osjetno neformalnije naravi od uobičajenih diplomatskih izvješća iz Beograda. Dok su inače ti dopisi bili naslovljeni na državnog tajnika (iako su ga primale i obrađivale pisarničke službe Državnog tajništva), ovaj je dopis bio upućen “dragom Castleu”, a završavao je riječima nade veleposlanika Princea da će “uskoro njega i gđu Castle i vidjeti u Washingtonu”.⁶⁴ Prijateljska narav njihova odnosa izvire iz ovog dopisa u kojem je Prince poručio da u Beogradu nije mogao doći ni do kakvih informacija o krađi plenarija. Zbog toga je Castleu dostavio izvješće Paula Bowermana, konzula u Zagrebu, koji je od zagrebačke policije 21. studenoga 1929. dobio već spomenuto izvješće o slučaju.

Zagrebački je diptih ostao u SAD-u još šest mjeseci, a u Zagreb ga je 17. svibnja 1930. vratio rođak veleposlanika Pitamica, Makso Pitamic, činovnik Prve hrvatske štedionice.⁶⁵ Pri njegovu povratku bio je sastavljen i zapisnik koji je ulogu jugoslavenskog veleposlanika u akciji povrata opisao vrlo heroično: “Obavješten o krađi diptihona iz riznice zagrebačke katedrale jugoslavenski veleposlanik u Washingtonu g. dr. Leonid Pitamic počeo je odmah istraživati

---

⁶² Izjava o primopredaji bjelokosnog plenarija koju je potpisao Leonid Pitamic od 29. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument s. n.

⁶³ Dopis ravnatelja Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitinga pomoćniku državnog tajnika W. R. Castleu od 21. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/5.

⁶⁴ Dopis poslanika Johna Dyneleya Princea pomoćniku državnog tajnika W. R. Castleu od 12. studenoga 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/6.

⁶⁵ Vraćen diptihon zagrebačkoj katedrali, *Hrvatska straža*, 17. svibnja 1930., 1. Vesna Kusin navela je da je povrat plenarija u Riznicu bio ostvaren 1936. godine. Vesna Kusin, *Mimara*, 38.

ukradeni predmet. U početku bila je sumnja, da se diptihon nalazi u muzeju u Bostonu. Kasnije su novine donijele vijest o nekoj triptih-slici, ukradenoj iz riznice, koja se može nalaziti u muzeju u Clevelandu. Na podlozi ovih novinskih vijesti, koje nisu bile sasvim tačne, poslanik je prigodom drugog posla koji je imao u Clevelandu posjetio, uzevši sobom fotografije originala i kopije diptihona, koje mu je poslala zagrebačka policija, 30. septembra, clevelandski muzej sa g. Grdinom, predsjednikom kranjsko-slovenske katoličke Jednote i sa g. dr. Kordickom, hrvatskim advokatom iz Clevelanda. Šetajući kroz muzej kao obični posjetioci naišli su na pod staklom izloženi predmet iz slonove kosti, koji je ličio na fotografiju i koji je zaista tamo bio označen kao 'Ivory Bookcover, Cathedral Treasury, Agram'.⁶⁶ U tekstu zapisnika, kako ga je prenijela *Hrvatska straža*, nadalje se ističe da su trojica odmah razgovarala s ravnateljem muzeja Whitingom, nakon čega je diptih odmah bio izuzet iz postava.⁶⁷ Kao i u mnogim drugim opisanim primjerima, i u ovom se novinskom napisu mogu primijetiti određene netočnosti, detalji koji navode na drugačije, možda i manipulirane zaključke. Na ovakve je zaključke, međutim, navodila i izjava za medije Muzeja umjetnosti u Clevelandu. U njihovoj izjavi također je stajala tvrdnja ravnatelja Muzeja Whitinga da je jugoslavenski veleposlanik došao u Cleveland i upoznao ga s detaljima nestanka bjelokosnog plenarija.⁶⁸ Ovdje opisana avantura jugoslavenskog veleposlanika i njegovih pomagača ne spominje se, međutim, nigdje u arhivskom gradivu. Stoga je moguće da su i informacije medijima ipak bile na tragu želje State Departmenta da se stvari održe izvan "službenih dosjea" kao i vrlo susretljivog odnosa jugoslavenskog diplomata.⁶⁹ Prema arhivskim izvorima jugoslavenski je veleposlanik kontakt s ravnateljem Muzeja ostvario tek pri primitku diptihona, 29. listopada, jer se i nije moglo očekivati da bi diplomatska misija jedne države pokušavala rješavati bilo kakav nesporazum na svoju ruku bez znanja zemlje primateljice. Ono što je moguće da se dogodilo jest anonimni posjet Pitamica, Grdina i Kordicka Muzeju u Clevelandu, ali najvjerojatnije bez ikakvih daljn-

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto. U izjavi za medije Muzeja u Clevelandu također se navodi da je ravnatelj Whiting naložio uklanjanje bjelokosnog plenarija iz postava. Izjava za medije Muzeja umjetnosti u Clevelandu od 29. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument s. n.

⁶⁸ Izjava za medije Muzeja umjetnosti u Clevelandu od 29. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, s. n.

⁶⁹ Dopis pomoćnika državnog tajnika Williama R. Castlea ravnatelju Muzeja umjetnosti u Clevelandu F. A. Whitingu od 8. listopada 1929., NARA, M 358, svitak 10, dokument br. 860.h 403/1.

jih kontakata. Naime, netom prije nego je veleposlanik Pitamic prvi put posjetio zamjenika državnog tajnika Castlea (najvjerojatnije 5. listopada) on je zaista boravio u Clevelandu. Ondje je, u tjednu prije 1. listopada, bio gostom skupa slovenskih trgovaca i obrtnika došavši na poziv Hrvatskoga republikanskog kluba i Saveza slovenskih obrtnika.⁷⁰ Upravo je to vrijeme kada je veleposlanik Pitamic s navedenom dvojicom pratitelja ipak mogao i posjetiti clevelandski muzej, vjerujem ipak u anonimnosti.

Pri povratu bjelokosnoga plenarija u Zagreb bile su poduzete i posebne mjere opreza. Naime, plenarij nije bio vraćen u zapečaćenoj diplomatskoj pošiljci. U njoj je bio tek okvir zagrebačkog plenarija. Njegove četiri pločice bile su svaka zasebno spremljene u četiri metalne kutijice za cigarete koje je čitavo vrijeme putovanja uza se imao Makso Pitamic.⁷¹ U Zagreb je, uz plenarij, Maks Pitamic donio i nalivpero kojim je veleposlanik Pitamic potpisao dokument o primitku bjelokosnog plenarija iz Riznice zagrebačke katedrale u Clevelandu 29. listopada 1929. godine.⁷²

ZAKLJUČAK

Najstariji predmet iz Riznice zagrebačke katedrale, bjelokosni plenarij, bio je ukraden i zamijenjen krivotvorinom, najvjerojatnije negdje između 1925. i 1927. godine. Krivotvorina je otkrivena u ljeto 1929. godine, nakon što je bečki trgovac umjetninama Glückselig utvrdio da se original plenarija nalazi u Muzeju umjetnosti u Clevelandu, u SAD-u. Početkom rujna 1929. predstavnici zagre-

---

⁷⁰ Vesti iz Clevelanda, *Glasilu K. S. K. jednote*, br. 40, 1. listopada 1929., 1; "Prireditev lige ohijskih društav KSKJ – jednota filmska slika", *Glasilu K. S. K. jednote*, br. 41, 8. listopada 1929., 2. Kranjsko slovenska katoliška jednota (Kranjsko slovenski katolički savez) bio je osnovan 1894. u gradu Jolietu (Illionis, SAD). Osnovali su ga slovenski katolički svećenici kao katoličko humanitarno, podupiruće društvo pomoći slovenskim iseljenicima. *Glasilu K. S. K. Jednote* osnovano je 1914. Usp. Darko Friš, Manje poznate zanimljivosti iz rada Odsjeka Kranjsko slovensko katoliške jednote (1894.-1924.), *Migracijske teme* 16 (2000.) 3, 245-260, ovdje 245, 246. O djelovanju ovog društva vidi: Darko Friš - Andrej Vovko - Bogdan Kolar, *Prvih sto let Kranjsko slovenske katoliške jednote. Pregled zgodovine KKJ (1894-1994)*, Ilex, Ljubljana, 1997.

⁷¹ Vraćen diptihon zagrebačkoj katedrali, *Hrvatska straža*, 17. svibnja 1930., 1.

⁷² Isti. Kako je bil vrnjen zagrebski diptihon, *Slovenec*, 17. svibnja 1930., br. 112, 1. Iako su mnoge novine detaljno pratile senzacionalne vijesti o nestanku zagrebačkoga bjelokosnog plenarija, njegov povrat u Zagreb bio je gotovo marginalno zabilježen. U prilog tomu govori i podatak da, primjerice, zagrebački list *Svijet* koji je popratio nestanak plenarija tijekom rujna 1929. uopće nije objavio vijest (očekivano i fotografiju) o povratu bjelokosnog plenarija iz SAD-a u Riznicu Zagrebačke katedrale u svibnju 1930. godine.

bačke katedrale prijavili su nestanak bjelokosnog plenarija kriminalističkom odsjeku zagrebačke policije, nakon čega je uslijedila njihova istraga. Do 20. rujna istraga je dovršena optužbom za krađu podignutom protiv stanovitoga Mirka Maratovića. Nakon raspisane međunarodne tjeralice otkriveno je da je Maratović boravio u Parizu od 1927. godine, ali je nakon otkrića afere navodno pobjegao u Brazil. Nikada nije pronađen.

Rad na povratu bjelokosnog plenarija iz SAD-a u Riznicu zagrebačke katedrale započeo je početkom listopada 1929. Povrat je službeno inicirao jugoslavenski veleposlanik u Washingtonu Leonid Pitamic svojim posjetom pomoćniku američkoga državnog tajnika Williamu R. Castleu. Castle je tek nakon tog sastanka obavijestio ravnatelja Muzeja umjetnosti u Clevelandu o navodima jugoslavenske strane, nakon čega je započela i interna muzejska istraga o podrijetlu i kupnji bjelokosnog plenarija. Iako je isprva stav američke strane bio da bjelokosni plenarij ne bi mogao biti vraćen, a da ga jugoslavenske vlasti ne otkupe, on je u kratkome razdoblju bio ublažen. U duhu međunarodne suradnje te budući da je bilo nemoguće nepobitno dokazati pravičnu kupnju bjelokosnog plenarija, zagrebački je plenarij bio uručen veleposlaniku Pitamicu 29. listopada 1929. Bjelokosni plenarij iz SAD-a u Riznicu zagrebačke katedrale bio je dopremljen 17. svibnja 1930. godine.

Zahvaljujući posebnom političkom trenutku u kojem se odvijao proces njegova povrata, zagrebački bjelokosni plenarij nadržavao je svoje formalno značenje "umjetničkog blaga". Dioništvo ovog predmeta unutar osobnog, ali i nacionalnog identiteta postalo je vidljivo nakon otkrića njegova nastanka. Takva je poistovjećenost ipak bila zabilježena tek u Zagrebu, gradu u kojem se i čuva. S otkrićem nestanka zagrebačkoga bjelokosnog plenarija još su se više razotkrile i raznorodnosti unutar države koja je tada prolazila kroz svoju nacionalno-unitarističku fazu integralnog jugoslavenstva. Dok je država odozgo nametala jugoslavensku naciju, a zagrebački bjelokosni plenarij postao simbolom jugoslavenskog "nacionalnog blaga", ono što je bilo primjetno jest da je, gledajući odozdo, takav identitet itekako bio raspršen, od hrvatskog, nacionalnog, do lokalnoga, zagrebačkog.

THE REPOSSESSION OF THE STOLEN IVORY PLENARIUM FROM THE USA TO THE ZAGREB CATHEDRAL TREASURY 1929/1930

Summary

The 'Ivory Plenarium' is the oldest item of the Zagreb Cathedral Treasury and is dated back to the 11th century. As of the summer of 1929 it was revealed that the Zagreb Ivory Plenarium original was stolen sometime between 1925 and 1927 and replaced by a forgery. The missing original was soon discovered as the property of the Cleveland Museum of Art (Ohio). A diplomatic action of the Kingdom of Yugoslavia began in order to return the Zagreb Ivory Plenarium. This caused a vibrant diplomatic correspondence and efforts of the US State Department, as well. The author examines diplomatic efforts of both of the involved sides in order to protect their interests, as well as the transnational influence of the Zagreb Ivory Plenarium, both the US-Yugoslav relationship and inter-Yugoslav one. The Ivory Plenarium was returned to Zagreb by May, 1930.

However, regarding the specific political phase during that time (the dictatorship of King Aleksandar Karađorđević, 1929-1934) in the Kingdom of Yugoslavia, the formal identity of the ivory plenarium as the 'art treasure' was overburden. With the revealing of the Ivory Plenarium forgery the discontent of the Yugoslav kingdom was revealed, as well. While the State (the King) was obtruding the Unitarian nationality of the Integral Yugoslavism 'from above' by which the Ivory Plenarium became the Yugoslav 'national treasure' symbol, which was visible 'from bellow' was that such an identity was dispersed as much from the national (Croatian) to local, Zagrebian.

Key words: Ivory Plenarium, Zagreb Cathedral Treasury, Kingdom of Yugoslavia, United States of America, 1929/1930